

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2011-09-20

UDK 94:726:2-523.6(497.4Koper)

GLAGOLJAŠKI SAMOSTAN V KOPRU

Salvator ŽITKO

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: salvator.zitko@gmail.com

IZVLEČEK

Prispevek osvetljuje pojav, razvoj in nastanitev frančiškanov tretjerednikov (glagoljašev) v beneškem Kopru (1473) ter njihovo dokončno ustalitev v samostanu sv. Gregorija (1530) v mestni četrti Zubenega, v neposredni bližini dominikanskega samostana. Napoleonski sistem je po letu 1806 z reformami na cerkvenem področju in razpustitvijo številnih redov in bratovščin že marca 1806 privedel do razpusta redu in ukinitve glagoljaškega samostana, ki je bil v obdobju avstrijske uprave po letu 1814/15 skupaj z nekdanjim dominikanskim samostanom po letu 1820 preurejen v obsežen kaznilniški kompleks. V tej funkciji je z vzdevkom »Presoneta« preživel avstrijsko in italijansko obdobje ter leta 1950 (v precej bednem stanju) zaradi svojega nekdanjega pomena za slovansko liturgijo in kulturo vzbudil zanimanje tedanjega Zgodovinskega društva za jugoslovansko cono B. Kljub svoji dragoceni zgodovinsko-dokumentarni pričevalnosti je bil, skupaj s celotnim zaporniškim kompleksom, v skladu z novim urbanističnim načrtom ing. arh. Eda Mihevc po letu 1954 porušen.

Ključne besede: glagoljaški samostan, gregoriti tretjeredniki, frančiškanska provinca, gvardjani, kaznilniški kompleks

THE GLAGOLIAN MONASTERY IN KOPER

ABSTRACT

The article sheds light on the emergence, development and establishment of the Third Order of St. Francis (Glagolists) in Venetian Koper (1473), and their final settlement in the Monastery of St. Gregory (1530) in the town district of Zubenaga, in the immediate vicinity of a Dominican monastery. At the beginning of 1806, the Napoleonic system started implementing its reforms related to the Church, suppressing numerous orders and fraternities, and as early as March that same year that led to the termination of the Glagolian order and discontinuation of the operation of their monastery. The latter was in 1820, during the period of Austrian administration following the year 1814/15, transformed into a large correctional complex together with the former Dominican monastery. In this function and known under the moniker 'Presoneta' it survived the Austrian and Italian periods, and in 1950 (albeit in rather miserable conditions) excited the interest of the then Historical Society for the Yugoslav Zone B due to its former importance for the Slavic liturgy and culture. But despite its valuable historical and documentary testimony, following the new urban plan drawn by architect Edo Mihevc, which set it for demolition, the monastery was torn down after 1954 together with the entire correctional complex.

Key words: Glagolian monastery, Gregorian tertiaries, Franciscan province, Father Guardians, correctional complex

UVOD

V koprskem mestnem jedru je posebno mesto med redovi pripadalo frančiškonom tretjerednikom, in sicer zato, ker so bili po narodnosti pretežno Hrvati, po liturgičnem jeziku in pisavi pa edini glagoljaši v Kopru.

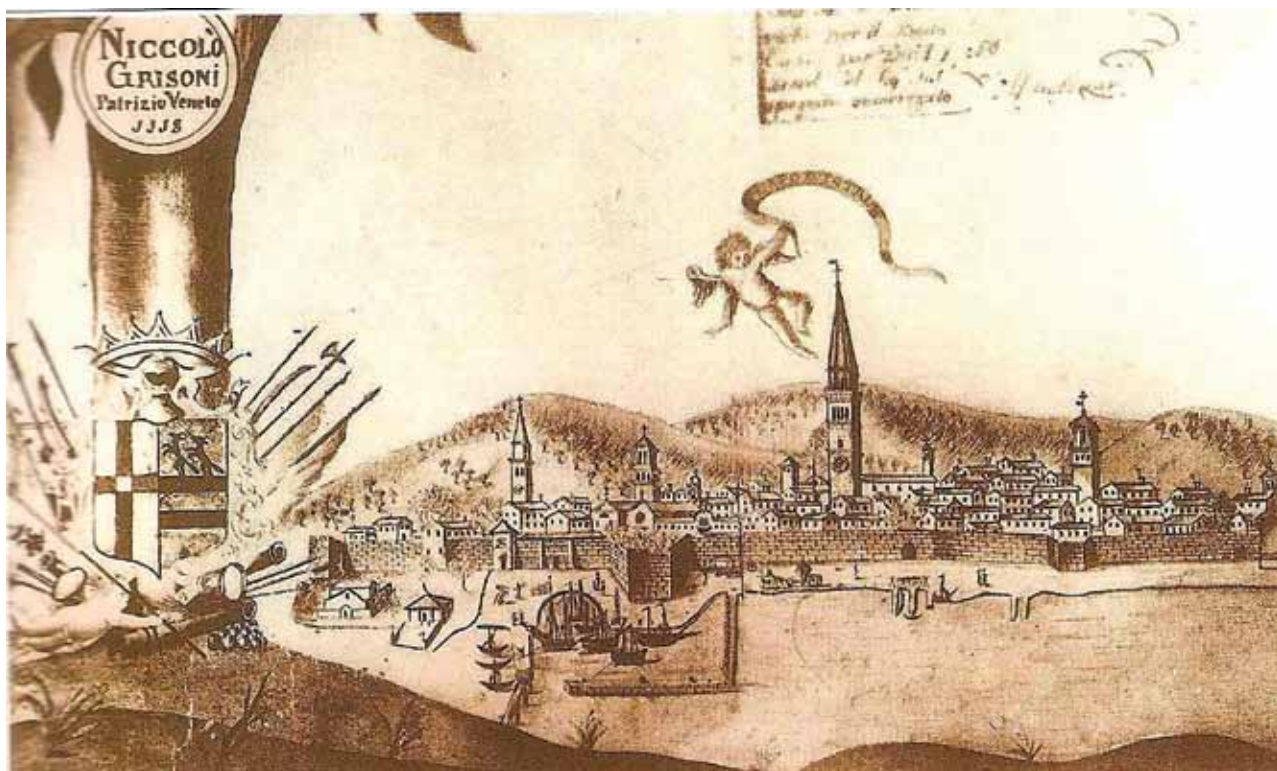
Od rimskokatoliških redov, ki so se pojavljali v naših krajih, so glagolsko bogoslužje negovali že benediktinci in pavlini, vendar le v omejenem obsegu (in sicer na območju južne Hrvaške oziroma severne Dalmacije in Istre izven romanskih mest).

Tretjeredniki so bili značilen pojav, teritorialno vezan predvsem na teritorij hrvaškega glagoljaštva in beneških posesti v Dalmaciji in Istri. Pomembno je, da so ravno tretjeredniki uspešno vzdržali pritisk beneškega »jožefinizma« v drugi polovici XVIII. stoletja, ki je ukinil mnoge samostane, kakor tudi francoske zasedbe na začetku XIX. stoletja, ki pa je koprski samostan ni preživel.

Po mnenju zgodovinarjev frančiškanskega reda se je red tretjerednikov razvil iz posameznih skupin svetih (sekulariziranih) članov tretjega reda, osnovanih leta 1221, ki so živeli puščavsko življenje v ermitažih in kasneje hospicijih. Te skupine so postopno zaživele skupno, samostansko življenje in tako izražale tendenco po formiranju nove frančiškanske redovniške formacije, tj. reda. Ta pro-

ces se je pričel na začetku XIV. stoletja, v XV. pa je sledila že legalizacija posameznih regionalnih kongregacij: na Holandskem (1401), v Belgiji (1413), Španiji (1442), Italiji (zlasti v Lombardiji, 1447) in v Franciji okoli leta 1500. Tega leta obeležujejo tudi začetek pravega samostanskega tretjega reda (*Tertio ordo regularis S. Francisci de poenitentia*), ki je doslej užival samo nekatere papeške privilegije s pridobitvijo privilegija polaganja svečanih zaobljub tako kot drugi pravi redovniki. Njihovo glavno pravilo (*regula*) je bilo tisto, ki jim ga je predpisal papež Nikolaj IV. leta 1289, in sicer da dobivajo vizitatorje in duhovne učitelje iz I. frančiškanskega reda. Ker pa so se pričeli postopno pretvarjati v pravi samostanski red, so vse bolj težili k samostojnosti oziroma neodvisnosti od minoritov konventualcev in observantov. Papeške odredbe so se glede tega vprašanja večkrat menjavale, tako da red ni bil enoten niti v organizacijskem niti v tekstualnem delu, statutu, pa tudi glede oblačil in drugih podrobnosti ne. Dokončno je samostojnost reda ustvaril šele papež Sikst V. z bulo leta 1586 s tem, da je dal tretjerednikom pravico do volitev svojih starešin, generalu minoritov pa je ostala le pravica, da so vsaka štiri leta vizitirali po samostanih tretjerednikov (Štefanič, 1956, 206).

Italijanska kongregacija se je po formiranju leta 1447 oziroma 1467 polagoma organizirala in urejala, tako da je postala glavna kongregacija v Evropi. V Italiji se je razvilo

Sl. 1: Panorama Kopra na miniaturi družine Grisoni, 1818.

Fig. 1: Panorama di Capodistria in una miniatura della famiglia Grisoni, 1818.

13 provinc, od katerih so bile najmočnejše v Lombardiji, Toskani in Umbriji. Beneška republika je tvorila posebno provinco; dalmatinsko-istrska provinca je prišla v sestav italijanske kongregacije leta 1602.

Dalmatinsko-istrska tretjerredna provinca se je pričela spontano formirati tako kot italijanske. Začetke je treba iskati v skupinah eremitov, ki so živeli ob dalmatinski obali. Imenovali so se običajno eremiti pokore (*heremitae de penitentia*), na območju Zadra že od sredine XIII. stoletja. Njihova zadarska kolonija je postala matica, okoli katere se je kasneje organizirala celotna redovna pokrajina. Na tej razvojni poti predstavlja pomemben trenutek gradnja samostana sv. Martina v Zadru leta 1439, ki so ga pomagali zgraditi bogati bosanski begunci. Ekspanziji zadarskih eremitov tretjerrednikov sledimo nato v XV. stoletju ob obali navzgor, npr. na Cres, Krk in leta 1467 končno tudi v Koper. Že v tem času so se od nadzora frančiškanih minoritov toliko osamosvojili, da so leta 1473 tudi formalno osnovali svojo redovniško provinco pod imenom sv. Hieronima, in sicer na osnovi treh bul papeža Siksta IV., ki jim je dal pooblastilo, da na kapitlju izberejo svojega starešino in vizitatorja ter da so podrejeni samo njemu.

V Istri so se osnovali še samostani tretjerrednikov na Božjem polju pri Vižinadi (1536), kasneje pa (leta 1727) še v Novigradu (Štefanič, 1956, 208).

Odnos dalmatinsko-istrskih tretjerrednikov do italijanske kongregacije kakor tudi do beneške uprave ni povsem jasen niti preciziran. Dalmatinsko-istrskim tretjerrednikom vendarle vrhovni generalni minister frančiškanskega reda, ne pa general italijanske kongregacije, v letih 1500, 1506 in 1525 pošilja komisarje, in sicer same domače dalmatinske tretjerrednike. No, kljub temu jih je sv. Sedež v buli papeža Pija IV. iz leta 1562 nazival »Congregationis Lombardiae in partibus Dalmatiae constitutis«. Kako je bil ta odnos vse do konca XVI. stoletja nejasen in kako so si tretjerredniki prizadevali, da bi bili vedno bolj ali manj samostojni, služi kot dokaz bula papeža Klementa VIII. iz leta 1602, s katero je dalmatinsko-istrske tretjerrednike podvrgel generalnemu ministru tretjega reda v Italiji, torej italijanski kongregaciji. V tej buli navaja, da bratje tretjerredniki v dalmatinski in istrski provinci niso podložni nobenemu drugemu starešini kot samo provincialu, ki ga izberejo s tajnim glasovanjem. Torej jih je pridružil italijanskemu redu in jim dal vse pravice in dolžnosti italijanskih provinc, med katere je spadalo tudi sodelovanje na generalnih kapitljih.

Toda ta povezanost z Italijani, ki so jo dalmatinski in istrski tretjerredniki leta 1601 želeli zaradi zaščite, ni bila ugodna, in sicer zaradi razlike v jeziku in pisavi (glagolici), ki so se je posluževali v svojem celokupnem poslovanju. Konflikti so se pojavili odkar so nove italijanske konstitucije od leta 1648 od provinciala zahtevale, da preneha s triletnim obiskovanjem province ter da ga prepusti generalu reda ali njegovemu poverjeniku. Spori so se nadaljevali do leta 1735, ko so tretjerredniki na svojem kapitlju na Rabu izbrali svojega prokuratorja, in sicer fra Pavla Čačića

iz koprskega samostana, ki so ga poslali v Benetke in Padova, da se pritoži nad novimi konstitucijami. Uspel je v toliko, da je general reda Bellomo izposloval pravico, da lahko v nasprotju z redovnimi konstitucijami – za poverjenika dalmatinsko-istrske province izbirajo redovnika iz iste province (Štefanič, 1956, 210).

Najpomembnejše, kar je dalmatinsko-istrske tretjerrednike razlikovalo od njihovih italijanskih bratov, je bila, razen oblačila, njihova domača vzgoja, ki je temeljila na tradiciji hrvaške glagolske pismenosti. Uporaba glagolske pisave in opravljanje bogoslužja v cerkvenoslovanskem jeziku sta bila tako udomačena od XV. stoletja dalje, da so se vedno smatrali za glagoljaše *par excellence*. Viri jih pogosto imenujejo z nedvoumnimi izrazi, kot npr.: *fratres de littera sclava, religiosi Illirici, religione Illirica* itd.

V Dalmaciji sta se srečali dve glagoljaški tradiciji: ena zahodna, ki je že zdavnaj likvidirala kult sv. Cirila in Me-

Sl. 2: Koprski škof Paolo Naldini (*Corografia ecclesiastica, Venezia 1700*).

Fig. 2: Il vescovo capodistriano Paolo Naldini, (*Corografia ecclesiastica, Venezia 1700*).

Sl. 3: Območje Zubenage z vrisanim tlorisom dominikanskega in gregoritskega samostana (Pikel, 2004, 18). Fig. 3: La zona di Zubenaga con la pianta incisa del convento domenicano e gregoriano (Pikel, 2004, 18).

toda (ker ju je rimska hierarhija proglašala za heretika), in druga vzhodna (makedonsko-humska-bosanska), ki je ta kult ohranila. To vzhodno so tretjeredniki verjetno prinesli iz Bosne.

Pri tem je treba opozoriti na nenavadno dejstvo, da so tretjeredniki naleteli pri beneških oblasteh na zaščito, in to ravno zato, ker so bili glagoljaši. Ta okoliščina je rešila njihovo provinco tudi pred samostansko reformo v drugi polovici XVIII. stoletja. Dejansko je zanimivo

opazovati ravnanje beneških oblasti do tretjerednikov v času, ko je notranja politika uspela svojo aktivnost usmeriti na reformo redovništva. Reforma si je postavila za cilj osvoboditev redovnikov izpod absolutne oblasti Rima, podreditev kontroli beneških oblasti, zmanjšanje števila redovnikov in samostanov, končno pa tudi materialno korist od mrtvega kapitala, tj. od posesti in drugega imetja, ki je bil v rokah redovnikov. Reformni ukrepi so bili od leta 1767 izvedeni v »jožefinskem duhu« in so vodili k ukinjanju redov. Najpomembnejši od ukrepov iz leta 1768 je redovnike postavil pod pristojnost svojih škofov, zato je Rim v času papeža Klementa XIII. odgovoril z ogorčenimi breviarji, v katerih pojasnjuje, da so Benetke prekoračile svoje državne funkcije, zato so od škofov in redovnikov zahtevali, da se ne pokoravajo vladnim odredbam.

Redovniki so se znašli v navskrižju interesov, toda ker je imela Beneška republika v rokah oblast, so se v največji meri podredili civilnim dekretom. Redukcija redovnikov se je tako nadaljevala in tako je bilo 179 samostanov različnih redov ukinjenih, med njimi bi ta usoda morala doleteti tudi frančiškane tretjerednike. Vendar temu ni bilo tako, saj je množica intervencij to preprečila. V Dalmaciji se iz posebnih političnih razlogov vladni dekreti niso tako strogo izvajali, nekateri pa sploh niso bili razglašeni. Posebno je bila vlada obzirna do minornitske province zaradi njenega neposrednega sosedstva s turško Bosno in zaradi pastoralne funkcije njenih redovnikov.

Vsi navedeni laicistični, prosvetni in demokratični ukrepi beneških oblasti na področju redovništva so delovali tudi na tretjerednike dalmatinsko-istrske province. V obrambo reda se je takrat postavil provincial fra Antun Juranić, ki je naglašal, da mladino poučujejo v »ilirskem« jeziku, in sicer brezplačno. So tudi edina redovniška skupnost v Dalmaciji, ki se poslužuje tega jezika v cerkvi. Odlok o usodi province tretjerednikov so oblasti dolgo odlagale, saj vsa dodatna pojasnila iz posameznih škofij glede koristnosti reda in uporabe »ilirskega« jezika še niso zadoščala. Leta 1781 je provincial Juranić podvzel novo akcijo, da bi rešil svoje samostane. Prvi njegov uspeh je bil, da je dukal Pola Renierja iz leta 1782 ohranil oba samostana na Krku v rokah tretjerednikov, še večji uspeh pa predstavlja dukal iz leta 1783, s katerim so samostan konventualcev na Krku predali v roke tretjerednikov. Končno je z dekretom Senata leta 1787 na temelju različnih not priznana koristnost tretjeredne province, zlasti zato, ker so v cerkveni liturgiji uporabljali ilirski oziroma slovanski jezik.

S tem se dejansko zaključuje zgodovina odnosov glagolske province tretjerednikov z Beneško republiko, papež Pij VI. pa je leta 1789 Juraniću podelil častni naslov eksdefinitorja zaradi veččine v uporabi »ilirskega« jezika, zaradi katerega je bil zelo zaslužen za katoliško vero (Štefanić, 1956, 217).

NASTANEK, RAZVOJ IN VLOGA SAMOSTANA GREGORITOV TRETJEREDNIKOV V KOPRU DO UKINITVE LETA 1806

Začetke samostana gregoritov tretjerednikov v Kopru lahko verjetno postavimo v leto 1467, to je v čas ekspanzije zadarskih frančiškanov v severno Dalmacijo in Istro, in sicer še pred formiranjem dalmatinske province.

Prvi sedež redovnikov je bil v hiši z vrtom v predelu mestnih vrat v Bošadragi blizu cerkve sv. Andreja, ki jo je tega leta patru Martinu Novaku Zadraninu daroval koprski plemič Francesco de Spelatis.

Fra Martin se ni takoj lotil gradnje samostanske cerkve, temveč so se tretjeredniki za obrede posluževali cerkvice sv. Andreja, medtem ko je Martin prejel v Rimu lateranski privilegij za gradnjo cerkve avgusta 1478. Zaradi gradnje je očitno prišlo do spora z observanti, ki so nekako v teh letih prišli v Koper ter se naselili v neposredni bližini gregoritov tretjerednikov, zato je postal ta mestni prostor pretesen. To je, kot navaja Paolo Naldini, škofa Bartolomea Assonico z njegovim kapitljem leta 1505 vodilo do tega, da je observantom odstopil cerkev sv. Andreja, tretjerednike pa prisilil, da so observantom prepustili vrt, ki so ga dotlej posedovali, in se vrnil v svojo cerkev sv. Marije Magdalene (Darovec, 2001, 143–144; glej tudi Luglio, 2000, 114).

Prostorska stiska in napeti odnosi z observanti so čez nekaj let privedli do tega, da so se tretjeredniki leta 1530 končno odselili v neposredno bližino cerkve sv. Gregorija na območju Zubenage, ki je bila v lasti redovnic sv. Križa iz Benetk, in od njih prevzeli v zakup to cerkveno posest. Svojo nekdanjo cerkev sv. Marije Magdalene pa so v zameno odstopili observantom sv. Marije Angelske, ki so se kasneje razširili in zgradili cerkev sv. Ane.

Selitev tretjerednikov je izvedel fra Benedikt Hrvatinić, naslednik fra Filipa.

Novi samostan gregoritov tretjerednikov je torej zrasel na območju Zubenage oziroma Musella, blizu vrat sv. Martina in tu ostal do ukinitve leta 1806.¹ Leta 1604 so potekala prva obnovitvena dela, ki so dala zgradbi videz samostana z dvoriščem in vodnjakom v sredini, kasneje (1649, 1700) so dobili tretjeredniki nekaj darovnic od plemiške družine Gravisi Barbabianca. V XVIII. stoletju so samostansko zgradbo ponovno popravljali in dograjevali (1720, 1723, 1728, ko so nabavili nove orgle, naslednja obnovitvena dela so stekla leta 1734/35 oziroma 1736/37). V letih 1744/45 so naročili gradnjo vrtnega zidu, leta 1751/52 pa stopnišče z železno kolonado. Kljub vsem širitvam in popravilom je bil samostanski kompleks v primerjavi z drugimi dokaj skromnih dimenzij (Štefanić, 1956, 227).

Prvi opis je podal šele škof Paolo Naldini v svojem Cerkvenem krajepisu, ko je bilo v samostanu 7 do 8 bratov. Naldini omenja, da cerkev stoji blizu obzidja ob vratih

Klaustar bivšega samostana sv. Grgura

Sl. 4: Notranjost glagoljaškega samostana (Štefanić, 1956).

Fig. 4: Interno del convento glagolita (Štefanić, 1956).

Zubenaga, obrnjenih na jug, na precej odprtem in povsem ravnem prostoru. Od vseh cerkva ubožnih redov je najmanjša, vendar ima kar 7 oltarjev, od katerih je največji postavljen v veliko kapelo na koncu ladje in okrašen z lepo podobo povelčanega papeža Gregorja med svetnikoma Hieronimom in Frančiškom. Nad glavnimi vrati se dviga kor, postavljen po starem, kjer svete obrede, podobno kot maše, opravljajo v »ilirskem« jeziku. V posloplju blizu cerkve so zatem uredili samostan, ki so ga z dodajanjem stavb v neposredni bližini razširili, tako da je obsegal majhno starinsko samostansko dvorišče z dormitorijem, delavnicami in vrtovi, kar je bilo dovolj za potrebe srednje velike samostanske družine (Naldini, 2001, 143).

Samostansko družino so običajno odredjali na provincialni skupščini, ob tej priložnosti so postavljali tudi

¹ Gregoritski in dominikanski samostan na območju Zubenage sta označena na mestnem načrtu Giacoma Fina iz leta 1619. Podrobneje o tem Žitko, 1989, 41.

Sl. 5: Ostanke glagoljaškega samostana v petdesetih letih 20. stoletja (fotodokumentacija PMK).

Fig. 5: Resti del convento glagolita negli anni Cinquanta del XX secolo (documentazione fotografica PMK).

starešino (gvardjana in njegovega namestnika, vikarja). Iz arhivskega gradiva je razviden seznam gvardjanov od prvega Martina Novaka Zadrana, Stjepana Rabljanina, Antuna Šibenčana, Petra Zadrana, Benedikta Hrvatinića Zadrana do Marka Ružića (1789), Gabrijela Valentića (1792), Luja Moschinija (1793) do Gabrijela Valentića (1806). Skupaj je bilo 40 gvardjanov, ki so prihajali sprva iz Zadra in severne Dalmacije, kasneje pa s Kvarnerskih otokov in končno severozahodne Istre.

V ekonomskem pogledu so živeli od nepremičnin v okolici Kopra, ki so jih deloma nasledili, zamenjevali, kupovali in podobno ali pa dajali v stalni oziroma občasni zakup.

Po jeziku so bili večinoma Hrvati iz severne Dalmacije, Kvarnerskih otokov in Istre. O njih je mnogo pričevanj in virov – iz škofovskih vizitacij, zlasti pa v Naldinijevem Cerkvenem krajepisu. Leta 1768 škof Carlo Camuzio izjavlja:

Tretjeredniki se poslužujejo ilirskega jezika, spovedujejo slovansko prebivalstvo, ki se je v mesto naselilo iz podeželja, zlasti pa mornarje oziroma vojake, ki se poslužujejo ilirskega jezika.

Podobno izjavo je dal tudi koprski podestat Matteo Dandolo leta 1788:

[S]poštovani očetje III. reda, na splošno imenovani glagoljaši (gregoriti), koristno skrbijo za duhovno nego prebivalstva staroslovanskega jezika, ki ga tudi sami uporabljajo.« Jacopo Manzini in Innocenzo Gavardo, koprski sodna odposlanca, sta istega leta v poročilu zapisala, »da P.P.O.O. III. reda sv. Frančiška, imenovani glagoljaši (gregoriti), zavzeto skrbijo za duhovno službo hrvaškega življa kot tudi za kmečko vojsko [...] pa tudi za kaznjence in bolne v zaporih, zato so potrebni in koristni zaradi poznavanja slovanskega jezika in obredov v starocerkenem slovanskem jeziku«. Sami redovniki v poročilu iz leta 1768 navajajo, da vršijo službo božjo v ilirskem jeziku; štirje med njimi so zagotovo stalno zaposleni kot spovedniki vojakov v černidah, pa tudi dveh ali treh kompanij galeotov, kot spovedniki v zaporih, bolnišnicah, med obsojenci pa tudi med drugim prebivalstvom ilirskega porekla, ki živijo v mestu ali na podeželju ...

Leta 1754 so se koprski tretjeredniki celo obrnili na beneško vlado za pomoč z obrazložitvijo, da se v bogoslužju poslužujejo ilirskega jezika ter da je njihov red osnovan po zaslugi Serenissime in da se je prikupil mestu ... za potrebe njegovega ilirskega prebivalstva in vojske (Štefanič, 1956, 234).

Zaradi njihovega hrvaškega jezika so jih torej mestne oblasti imele za koristne, zato so jih tudi škofje pošiljali na podeželje za spovedovanje in maševanje v starocerkvenem jeziku, saj druga duhovščina zaradi nepoznavanja slovanskega jezika tega ni bila sposobna. Škof Naldini je v svojih poročilih sv. Sedežu to tudi večkrat poudarjal.

Že iz doslej citiranih virov je razvidno, da so tretjeredniki v svoji koprski samostanski cerkvi peli maše v glagolici. V inventarju samostana iz leta 1750 se omenjajo hrvaški veliki in mali misali, od katerih sta se ohranila glagolski misal iz leta 1706 in glagolski brevijar iz leta 1688, kot poroča Vj. Štefanič v svojem delu.

Glagolice pa se tretjeredniki niso posluževali zgolj v cerkvi, temveč tudi v vsakdanjem življenju, pri pisanju knjig, poučevanju in pri administraciji. Kljub temu pa ne razpolagamo s podatki, iz katerih bi bila razvidna kaka bolj živahna kulturna aktivnost in eksponiranost koprskih glagoljašev. Verjetno je bila ta aktivnost v skromnih okvirih, omejena v glavnem na samostansko askezo in pastoralno dejavnost med nižjimi socialnimi sloji, zato ni kotirala v višjih socialnih slojih oziroma kulturnih manifestacijah samega mesta.

Zanimivo, da se koprski škofje XVI. in XVII. stoletja, ki so večkrat nastopali in ukrepali proti glagoljaštvu v svoji škofiji, niso nikoli spotikali ob glagoljanje koprskih tretjerednikov. Razlog vidimo predvsem v tem, da tretjeredniki niso spadali pod jurisdikcijo koprške škofije, temveč dalmatinske province, zato niso imeli nad seboj škofijske jurisdikcije.

Z novo beneško zakonodajo v drugi polovici XVIII. stoletja, ki je s cerkvenega prešla tudi na samostansko življenje in pričela s postopno sekularizacijo tistih samostanov, kjer so se redovniki posvečali zgolj kontemplaciji, in se je s tem v celotni dalmatinski provinci število glagoljaških samostanov skrčilo na 15, je vpliv gregoritskega samostana v Kopru znatno upadel, tako da je v zadnjih letih svojega obstoja štel le še 3 člane (Maračić, 1992, 52).

Korenite spremembe na cerkvenem in socialnem področju je prineslo šele napoleonsko obdobje, ki ga v Istri zaznamuje najprej obdobje Italijanskega kraljestva (1806–1809) in zatem Ilirskih provinc (1809–1813).

Z dekretom o organizaciji svetne duhovščine in redovništva so oblasti radikalno posegle tudi na cerkveno področje. 25. aprila 1806 so bili s kraljevim dekretom v

Pogled na koprške zapore z mestnega stolpa.
Veduta sulle carceri di Capodistria dal torre civico.

Sl. 6: Koprski zapori (fotodokumentacija PMK).

Fig. 6: Le carceri di Capodistria (documentazione fotografica PMK).

Kopru ukinjeni samostani dominikancev, minoritov, klaris, avguštink in gregoritov tretjerednikov.² Ob samostanih je odredba 26. maja 1808 predvidela tudi razpust vseh bratovščin razen bratovščine sv. Zakramenta. Razpust samostanov in bratovščin ter razlastitev njihovega imetja je bil eden prvih ukrepov, ki je preobrnil tradicionalno tkivo istrske družbe in neposredno prizadel avtonomno upravljanje z lokalnimi materialnimi viri za socialno podporo in karitativno dejavnost. Njihov razpust je povzročil negotovanje in nezadovoljstvo tudi zato, ker so jo izvajali departmajski uradi, ki jih je vodil funkcionar z očitnimi framazonskimi nagnjenji – Francesco Gallo –, ki se ni oziral na specifičen položaj v pokrajini (Apollonio, 1998, 215).

Marca 1806 so morali svoj samostan in cerkev izprazniti tudi koprski tretjeredniki. V cerkvi so demontirali vso opremo: orgle, oltarje, slike, spovednice, iz zakristije pa vse predmete za bogoslužje. Gvardjan Gabrijel Valentič se je z ostalimi člani z delom inventarja preselil v hospicij sv. Nazarija, druge stvari pa so shranili v hiši Giacoma Mainardija blizu cerkve sv. Gregorja ter v neko skladišče grofa Borisija.

Ni znano, kako dolgo so se fratri še zadrževali v Kopru oziroma kam so odšli. O njihovem imetju je vodila skrb likvidacijska komisija, njeno nalogo je po padcu napoleonskega režima prevzela podobna avstrijska komisija. Leta 1818 je imetje, tako kot pri drugih ukinjenih samostanih in bratovščinah, prešlo v verski fond, cerkev in samostanska zgradba pa v državno last.

2 Leta 1806 je prišlo do likvidacije treh tretjerednih samostanov v Istri, in sicer v Novigradu, Vižinadi in Kopru, v Dalmaciji pa so se samostani tretjerednikov ohranili po zaslugi guvernerja Vincenza Dandola, le samostan v Zadru je bil preurejen v kasarno, patri pa so dobili drugo cerkev. Podrobneje o tem glej Vrandečić, 2006, 141–142.

FUNKCIJA IN USODA NEKDANJEGA GLAGOLJAŠKEGA SAMOSTANSKEGA KOMPLEKSA V 19. IN 20. STOLETJU

Avstrijska uprava je po letu 1815 stremela po tem, da bi v nekdanjih beneških provincah popravila versko škodo, ki so jo prizadele francoske oblasti. Toda v senci hitrega ekonomskega razvoja Trsta so istrska mesta, Koper, pa tudi Piran, Umag, Novigrad in Poreč, izgubljala nekdanji pomen. Zlasti Koper je kot nekdanje upravno in politično središče beneške Istre najbolj občutil posledice velikih upravnih in političnih sprememb, ki jih je uvajala Avstrija. Leta 1818 je bilo iz mesta izseljeno škofovsko semenišče z licejem, čeprav je imelo v Kopru že dolgo tradicijo. Samostan sv. Klare, ki je bil zaprt že leta 1811, so leta 1830 preuredili v osnovno šolo, samostan sv. Frančiška spremenili v cesarsko-kraljevo kasarno, dominikansko cerkev pa preuredili v molilnico za zapornike iz bližnje kaznilnice, ki je leta 1822 zrasla na temeljih nekdanjega dominikanskega samostana. Tudi nekdanji glagoljaški samostan je najprej služil za vojaške potrebe, pozneje pa je bil spremenjena v pralnico velike, novozgrajene koprskeske kaznilnice.³ Ta je zrasla, kot omenjeno, na kompleksu dveh ukinjenih samostanov – večjega dominikanskega in manjšega glagoljaškega, oba pa je ločevala ulica. Ob njej je bilo nekaj manjših zgradb, kjer so spali mladoletni zaporniki in so bile različne delavnice, na bližnjem dvorišču pa so prali in sušili perilo. Oba samostana so nekoliko predelali in dogradili za nove potrebe (Beltram, 2008, 9).

Nekdanjega samostana sv. Gregorija se je zaradi tega oprijel vzdevek »Presoneta«, ker je bil pač sestavni del zaporniškega kompleksa in je po njem (*Preson*) prejel to poimenovanje, pač v skladu s svojimi skromnimi dimenzijami.

To je bil, kot navaja Lauro Decarli v svojem delu »*Caterina del buso / Capodistria attraverso i sopranomi – necroscopia di una città*« (Trieste, 2003),

il primo edificio a venir demolito dai Drusi che oggi si mordicchiano le mani avendo apreso che sotto la Serenissima ivi veniva celebrata la messa »oltre che in latino, anche in islavo per comodo della numerosa truppa dalmatina qui di guarnigione per la manovra delle fuste adibite alla custodia del nostro mare« (Decarli, 2003, 606).

Glagoljaški samostan je dejansko postal v povojnem času, točneje ob koncu leta 1950, predmet zanimanja in proučevanja tedanjega Zgodovinskega društva cone B STO. V samostanu naj bi bile namreč še vedno ohranjene nekatere glagolske knjige. Tako je že 21. novembra 1950 slovenska sekcija Zgodovinskega društva opravila ogled samostana v prisotnosti dr. Romana Savnika, tedanjega vodje Zbirnega centra knjižnic v Portorožu, ki je glede na

pomembnost tega objekta predlagal, da bi se »navedeno območje proglasilo za zgodovinsko-kulturno ozemlje Slovencev v Kopru« ter da se samostan, ki se je ohranil, zaščiti in morda tudi za silo obnovi. V samostanu bi lahko priredili razstavo slovanske kulture koprskega ozemlja v preteklosti (PAK, 6).

Člani slovenske sekcije na čelu s Srečkom Vilharjem, kasnejšim dolgoletnim ravnateljem Študijske knjižnice v Kopru, so bili hkrati mišljenja, da je območje samostana neprimerno za graditev manjših stanovanjskih objektov, saj bi ga bilo treba temeljito raziskati, sam teren pa naj bi bil zelo pripraven za gradnjo velikih objektov. To se je žal v kasnejših letih tudi uresničilo, ko je na tem območju ob novi stanovanjski četrti na Belvederju zrasel masiven in visok Tomosov blok

Leta 1953 je avtor dela o glagoljaškem samostanu v Kopru, Vjekoslav Štefanić, samostanski kompleks še videl, čeprav je bil v slabem stanju in preurejen v privatna stanovanja (Štefanić, 1956, 227).

ZAKLJUČEK

Če je po eni strani povsem razumljivo, da smo do leta 1954 v samem Kopru in okolici na različne načine dokazovali kontinuirano prisotnost slovanskega elementa, zlasti z veliko razstavo »Slovenci ob Jadranu« in raziskovalnim delom nekaterih ljubljanskih študijskih skupin etnologov in arheologov v zalednih vaseh in samem mestu, je nerazumljivo, da smo po tem letu med drugim z lahkoto porušili ravno ta samostanski objekt, ki je imel ne le umetnostno, ampak izjemno pomembno historično izpovedno vrednost, saj je bil to vsekakor edini sakralni objekt v samem mestu, ki je vse do povojnega časa dokazoval, da je bilo slovanstvo v Kopru prisotno ves čas beneške oblasti in je ta samostanski objekt za čuda preživel tudi fašistično obdobje.

Manj sporno je vprašanje koprskih zaporov, ki so tu začeli na temeljih nekdanjega dominikanskega samostana, kot že rečeno, rasti po letu 1820 in so vseskozi kazili mestno veduto s svojo predimenzionirano podobo, obenem pa mestu dajali negativen pečat. Ob vlogi, ki ga je velikansko poslopje kaznilnice igralo med obema vojnama oziroma pod fašizmom, je razumljivo, da tak objekt v osvobojenem mestu po letu 1954 ni imel več nobenega smisla. Da je izginilo vse, kar je spominjalo nanj, ni bilo ravno nujno, saj smo danes v zadregi, ko je treba spregovoriti o zgodovini protifašističnega boja v samem mestu, in nimamo nobene vizualne predstave o objektu, ki je bil simbol trpljenja primorskega ljudstva ter bi ga lahko ohranili vsaj v drobnem detajlu.

O odstranjevanju omenjenih objektov ni pravzaprav nobene dokumentacije, ki bi bila zaradi historične pomembnosti le-teh nujno potrebna. Opravljene niso

3 Za razliko od Kopra naj bi v prvi polovici 19. stoletja ali pa že prej tretjeredniki delovali tudi v Piranu, vendar o tem ni zanesljivih dokumentov. Ti se pojavijo šele za drugo polovico 19. stoletja, ko naj bi fra Bernardin Polotti leta 1865 red obnovil. Podrobneje o tem Kordić, 2001, 397–407.

bile ne arheološke ne druge raziskave terena, sakralnih objektov, poslikav (fresk). Ničesar tudi ne vemo o usodi cerkvenega inventarja, zlasti kamnite opreme izjemne kvalitete (pleteninasta ornamentika iz zgod. srednjega veka), v muzejskem lapidariju se je ohranil le portal opuščene samostana gregoritov tretjerednikov (Žitko, 1983, 25).

Kritično in strokovno oceno o teh posegih, vendar le z urbanističnega vidika, je že leta 1968 podal Stane Bernik, tedanji urednik revije *Sinteza*, v svojem delu *Organizem slovenskih obmorskih mest Koper-Izola-Piran*, ko pravi: »Sodobni urbanistični posegi v samem Kopru so odprli s spomeniškovarstvenega vidika števila kritična vprašanja. Pri tem je treba izhajati iz resnice, da je bilo že samo mesto, ki je ohranilo izvirno in neponarejeno srednjeveško strukturo in značilen organizem, ki so ga oblikovale prvine različnih slogovnih dob, sklenjen in dragocen spomenik. To je terjalo take posege, ki bi povsem upoštevali obstoječe spomeniške vrednote. Namesto tega pa smo imeli dostikrat opraviti s posegi, ki ne le da niso izhajali iz poznavanja in razumevanja konkretnega urbanskega

prostora, torej ustvarjalnega naslanjanja, temveč so letega večkrat celo negirali in vsilili mestu take prvine, ki sedaj postavljajo problem prispevka sodobnega časa na glavo.« (Bernik, 1968, 94)

Morda lahko dandanes skozi daljše zgodovinsko obdobje, ki smo ga prehodili, lažje ocenjujemo globlje vzroke, ki so privedli do radikalnih posegov v koprsko mestno jedro in so v določenih odtenkih prisotni še danes. Predvsem se pri obravnavi koprškega historičnega jedra oziroma vseh deviacij, ki so nastajale v povojnem času, srečujemo z vprašanjem zgodovinske kontinuitete in vizualnega stika z nacionalno preteklostjo tega območja, hkrati pa tudi z vprašanjem, ali smo bili sposobni Koper sploh obravnavati kot sestavni del svoje mediteranske zgodovine. Odnos do arhitekturne dediščine, ki je viden tudi dandanes, ne daje ravno spodbudnega odgovora, to pa vedno znova potrjuje spoznanje, da so žal za pozitivne premike in celostno revitalizacijo mestnega jedra potrebna daljša obdobja, pa tudi več odgovornosti, kot bi si utegnili misliti.

CONVENTO DEI GLAGOLITI A CAPODISTRIA

Salvator ŽITKO

Università del Litorale, Facoltà di Studi Umanistici, Piazza Tito 5, 6000 Capodistria, Slovenia
e-mail: salvator.zitko@gmail.com

RIASSUNTO

Secondo gli storici francescani, l'ordine dei Terziari si sviluppò a partire da singoli gruppi di membri secolarizzati del Terzo Ordine, fondato nel 1221, che vivevano in solitudine da eremiti e, successivamente, nei loro ospizi. Questi gruppi cominciarono progressivamente a condividere una vita esclusivamente monastica e ad esprimere in tal modo la tendenza per la formazione del nuovo ordine monastico. Se possiamo seguire tale processo già a partire dall'inizio del XIV secolo, una legalizzazione delle singole congregazioni provinciali si attesta solo in quello XV.

La provincia dalmato-istriana dei Terziari si formò spontaneamente, più o meno come quelle italiane. I primi nuclei di eremiti, soprattutto nell'area di Zara, sono comparsi lungo la costa dalmata con l'usuale denominazione di »heremitae de penitentia«. La loro colonia zaratina diventò una specie di matrice attorno alla quale successivamente prese forma tutta la provincia. È possibile seguire, a partire dal XV secolo, l'espansione degli eremiti zaratini lungo la costa dalmata verso nord, come ad esempio sulle isole di Cherso e Veglia e, finalmente nel 1467, a Capodistria.

La caratteristica più evidente che distingueva i Terziari della provincia dalmato-istriana dai loro fratelli della penisola italiana è stata, oltre all'abito, principalmente la loro educazione spirituale, basata sulla tradizionale scrittura glagolitica croata. L'uso della scrittura glagolitica, nonché la liturgia paleoslava, furono adoperate già dal XV secolo in poi, così che i frati del Terzo Ordine erano considerati come i glagoliti »par excellence«; spesso nelle fonti archivistiche sono indicati con termini inequivocaboli, come: »fratres de littera sclava«, »religiosi Illirici«, »religione Illirica«, ecc.

Nella metà del XV secolo, dunque, a Capodistria oltre ai Domenicani, ai Minori Conventuali, ai Serviti ed altri, troviamo anche i Terziari, un ordine monacale che si ispirava alla regola francescana e operava mediante la preghiera, il lavoro e la fraternità.

Grazie al vescovo Paolo Naldini possiamo una descrizione precisa a proposito delle chiese ubicate nei due rioni comprendenti Porta S. Martino e Porta Zubenaga. A queste si aggiungeva quella di S. Gregorio, costruita già nella metà del XI secolo, e poi destinata a ospitare i Terziari che fino allora occupavano il piccolo cenobio con la chiesetta della Maria Maddalena all'estremità dell'isola, cioè a Bossedraga.

Con l'avvento dei Terziari, o come venivano chiamati, i Gregoriani, l'intero complesso venne ristrutturato. La loro chiesa aveva ben sette altari, sopra quello maggiore spiccava una pala di ottima fattura dov'era raffigurato il loro titolare: papa

Gregorio Magno con ai lati i santi Girolamo e Francesco. Il piccolo cenobio dei Terziari fu più volte rinnovato, per la prima volta nel 1604, quando acquisì l'aspetto di un vero e proprio convento con cortile e verrà da pozzo. Più tardi, cioè nel 1649 e nel 1700, i Terziari godettero di alcuni benefici da parte della famiglia nobile capodistriana Gravisi-Barbabanca.

Poiché i frati, per la maggior parte provenienti dalla Dalmazia, svolgevano le funzioni religiose e la cura delle anime usando la loro parlata, di conseguenza quella chiesa era molto frequentata dai fedeli che conoscevano i dialetti illirici, sia da quelli che abitavano a Capodistria o provenivano dal contado, oppure dai marinai dalmati imbarcati sui navigli che ancoravano nell'isola.

La Serenissima, seguendo le riforme giuseppine del XVIII secolo, con un decreto del 1787 ridusse il numero dei conventi e degli ospizi. Per fortuna tali disposizioni non riguardarono il convento dei Terziari, ma il numero dei loro frati venne ridotto a solo tre unità, che svolsero la loro attività liturgica e spirituale fino alla soppressione del convento nel 1806.

Nel mese di marzo del 1806, con un decreto del Regno d'Italia, vennero chiusi e soppressi tutti i conventi dei Frati Minori in Istria, incluso il cenobio dei Terziari a Capodistria.

I loro beni furono curati da una commissione di liquidazione, i cui impegni e doveri dopo il crollo del regime napoleonico vennero trasmessi ad una simile commissione austriaca. Nel 1818 i beni del convento, similmente ad altri conventi e confraternite, furono trasportati nel fondo ecclesiastico, mentre la chiesa e il convento divennero proprietà dello stato e vennero requisiti dalle autorità militari. Sopra le fondamenta dell'ex convento domenicano fu eretto un enorme edificio carcerario che racchiudeva dei cortili interni, sull'area dell'ex convento glagolita sorgevano invece alcuni edifici minori che ospitavano i detenuti minorenni, diverse officine, mentre il cortile adiacente fungeva da lavanderia e asciugatoio.

Nel 1919, le autorità italiane provvidero alla riapertura dello stabilimento principale del penitenziario per scopi detentivi; furono invece abbandonati i vani dell'ex convento glagolita. Negli anni 1920/21 fu demolita gran parte del maggiore dei suoi edifici, mentre il resto del complesso fu destinato alle esigenze dell'11° Reggimento di fanteria.

Il cenobio glagolitico nel periodo postbellico diventò tema di studio e oggetto del vasto interesse dell'allora Società storica della zona B del TLT, che rispetto alla sua importanza storico-culturale proponeva di tutelarla e di restaurare le sue strutture instabili. Nell'ambito del convento essa suggeriva inoltre di allestire una mostra permanente sulla cultura slava del territorio capodistriano nel passato.

Verso la fine degli anni Cinquanta, in seguito ad alcuni interventi urbanistici questo pregevole monumento storico venne purtroppo distrutto. Oltre ad attestarsi per il suo valore storico-artistico e l'eccezionale valore storico-documentario esso fu l'unico edificio sacro a rappresentare nel centro storico di Capodistria una prova materiale della presenza slava per tutto il periodo veneto ed anche nei tempi successivi.

Parole chiave: convento dei Glagoliti, gregoriani Terziari, provincia francescana, guardiani, complesso penitenziario

VIRI IN LITERATURA

PAK, ZDJ STO – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), ZDJ STO, 260, dopis št. 1802/1-vi/50, 21. november 1950.

Apollonio, A. (1998): L'Istria Veneta dal 1797 al 1813, Istituto Regionale per la Cultura Istriana. Gorizia, Libreria Editrice Goriziana.

Beltram, V. (2008): Koprski zapori s poudarkom na političnih zapornikih v obdobju fašistične vladavine. Ljubljana, Združenje protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov Koper.

Bernik, S. (1968): Koper – Izola – Piran. Organizem slovenskih obmorskih mest. Ljubljana - Piran, Mladinska knjiga.

Darovec, D. (ur.) (2001): Paolo Naldini: Cerкви in krajevni ali opis mesta in škofije Justinopolis ljudsko Koper. Knjižnica Annales Majora. Koper, Založba Annales, Škofija Koper.

Decarli, L. (2003): Caterina del buso. Capodistria attraverso i soprannomi – necroscopia di una città. Trieste, Edizioni Italo Svevo.

Kordić, A. (2001): Franjevečki svjetovni red (FSR) u Piranu. V: Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301-2001. Ljubljana, Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, 397–407.

Luglio, V. (2000): L'antico Vescovado Giustinopolitano. Trieste, Edizioni Luglio.

Maračić, Lj. A. (1992): Franjevci konventualci u Istri. Pazin, Istarsko književno društvo Juraj Dobrila.

Pikel, V. (2004): Koper - mesto stoletnih dimnikov. Identitetni elementi mestnega jedra. Koper, Mestna občina Koper.

Štefanić, Vj. (1956): Glagoljaši u Kopru /1467–1806. Starine, knjiga 46. Zagreb.

Vrandečić, J. (2006): Dalmatinski frankofili 1806-1814: povijest revolucionarne psihologije. V: Šumrada, J. (ur.): Napoleon na Jadranu. Koper - Zadar, Založba Annales.

Žitko, S. (1983): Koprsko mestno jedro in varstvo kulturne dediščine. Primorska srečanja, 37, 23–34.

Žitko, S. (1989): Koprski obzidni pas in mestni tloris na karti Giacoma Fina iz leta 1619. Kronika »iz zgodovine Primorske«, XXXVII, 1–2, 37–45.